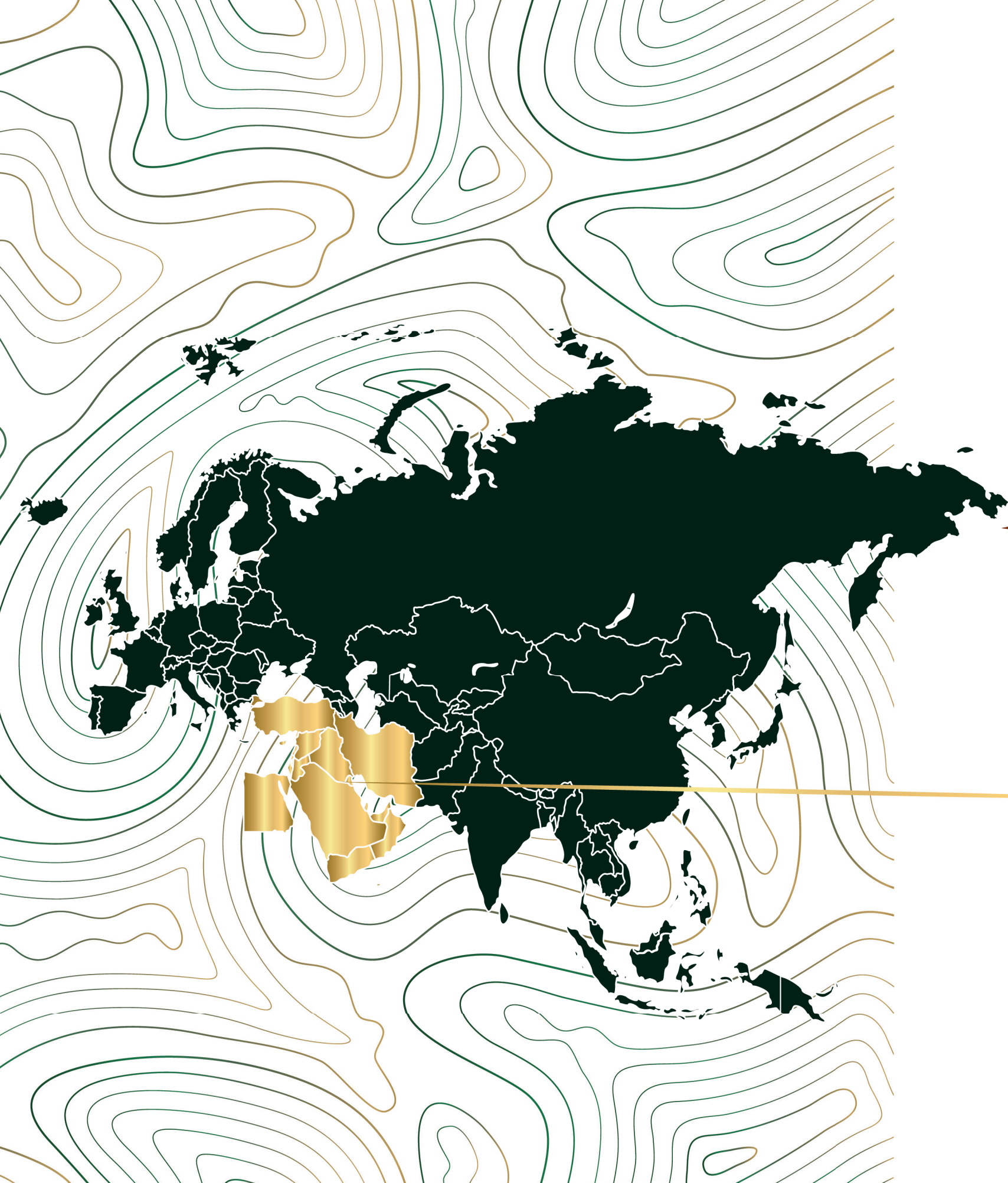


CSICSMANN LÁSZLÓ

---

Átalakuló szövetségi rendszerek  
a Közel-Keleten: normalizáció  
vagy regionális konfliktusok új köntösben?



# ÁTALAKULÓ SZÖVETSÉGI RENDSZEREK A KÖZEL- KELETEN: NORMALIZÁCIÓ VAGY REGIONÁLIS KONFLIKTUSOK ÚJ KÖNTÖSBEN?

CSICSMANN LÁSZLÓ<sup>1</sup>

## Absztrakt

Az elmúlt egy évben látványos változások történtek a tágabb Közel-Kelet (Közel-Kelet és Észak-Afrika, Middle East and North Africa, továbbiakban MENA) regionális erőviszonyaiban. Ezúttal azonban nem egy újabb fegyveres konfliktus kirobbanásának lehettünk tanúi, hanem meglepő módon néhány állam nem szokványos közeledésének. Mindennek a kezdete a 2020 szeptemberétől kezdődően Izrael és négy arab állam (Egyesült Arab Emírségek, Bahrein, Marokkó és végül Szudán) kapcsolatának normalizálására, az ún. Ábrahám megállapodásokra datálható. 2021-ben rendeződött a 2017 óta húzódó ún. katarai válság, majd pedig a 2021-ben megválasztott iráni elnök, Raisi közel-keleti útja során felkereste 2022 májusában Ománt, amely a GCC államok között általában semleges politikát folytat. Ezt követően 2022-ben Törökország részben az orosz-ukrán háború, részben a török gazdaság válsága következtében nyitott Izrael felé, lehetővé téve a kelet-mediterráneumi gázmezők készleteinek Európába való eljuttatását. Ankara továbbá normalizálta a viszonyát Szaúd-Arábiával, azt követően, hogy a két ország között a szaúdi-amerikai újságíró, Jamal Khashoggi meggyilkolása óta rendkívül feszült viszony alakult ki.

A tanulmány elsősorban arra a kérdésre keresi a választ, hogy a MENA régió szövetségi rendszereiben bekövetkező változások miként befolyásolják a regionális rendet. Ennek keretében bemutatja a régió külső (Egyesült Államok, EU, Kína és Oroszország) és fontosabb regionális szereplőinek

<sup>1</sup> Dr. habil. Csicsmann László egyetemi docens, Közel-Kelet és India szakértő, a Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Karának dékánja, a Külügyi és Külgazdasági Intézet külső szakértője.

(Irán, Törökország, Izrael, Öböl-államok) közel-keleti politikáját. Legfontosabb következtetése, hogy a szövetségi rendszerek kevésbé stabilak, a külső feltételrendszer gyors változása (poszt-amerikai Közel-Kelet, orosz-ukrán háború), valamint a regionális szereplők közötti átrendeződés következtében a MENA térség államai inkább ad hoc jellegű együttműködéseknek kötnek, melynek következtében a regionális rendet is az instabilitás jellemzi.

**Kulcsszavak:** MENA régió, nemzetközi kapcsolatok, regionális rend, szövetségi rendszerek

## Abstract

The past year has seen spectacular changes in the regional balance of power in the broader Middle East and North Africa (MENA) region. This time, however, we witnessed not the outbreak of another armed conflict, but a surprisingly unconventional rapprochement between a few states. The beginning of this rapprochement dates back to the normalisation of relations between Israel and four Arab states (the United Arab Emirates, Bahrain, Morocco, and finally Sudan), the so-called Abrahamic Accords, which came into force in September 2020. The so-called Qatar crisis, which had been dragging on since 2017, was resolved in 2021, and then Iranian President Raisi Raisi, elected in 2021, visited Oman in May 2022 as part of his Middle East tour, which generally follows a neutral policy among the GCC states. Turkey subsequently opened up to Israel in 2022, partly as a result of the Russo-Ukrainian war and partly because of the crisis in the Turkish economy, and allowed gas to be shipped to Europe from fields in the eastern Mediterranean. Ankara has also normalised its relations with Saudi Arabia after extremely tense relations between the two countries since the murder of Saudi journalist Jamal Khashoggi.

This study focuses on how changes in alliance regimes in the MENA region affect the regional order. In this context, the Middle East policies of external (U.S., EU, China, and Russia) and key regional actors (Iran, Turkey, Israel, Gulf states) are described. The main conclusion is that the alliance systems are less stable, that the rapid changes in external conditions (post-American Middle East, Russian-Ukrainian war) and the realignment of regional actors have led to ad hoc cooperation among MENA states, resulting in instability of the regional order.

**Keywords:** MENA region, international relations, regional order, alliance regimes

## 1. Bevezetés

Az elmúlt egy esztendő – mint korábban valamennyi – látványos változásokat hozott a tágabb Közel-Kelet (Közel-Kelet és Észak-Afrika, *Middle East and North Africa*, továbbiakban MENA) regionális erőviszonyaiban. Ezúttal azonban nem egy újabb fegyveres konfliktus hívta fel a figyelmet a térségre, hanem meglepő módon néhány állam nem szokványos közeledése. Mindennek a kezdetét a 2020 szeptemberétől kezdődően Izrael és négy arab állam (Egyesült Arab Emírségek, Bahrein,



Marokkó és végül Szudán) kapcsolatának normalizálása, az ún. *Ábrahám megállapodások* jelentették. 2021-ben rendeződött a 2017 óta húzódó ún. katari válság, amelyet Szaúd-Arábia azon döntése váltott ki, hogy elszigeteli politikailag és gazdaságilag a szigetországot. Miután a katari légitársaság, a *Qatar Airlines* repülőgépei éveken keresztül kerülőúton jártak, és küszöbön állt a nemzetközi légiszövetség, az IATA-nak a szaúdiakat elítélő esetleges döntése, büntetése, így Rijád úgy döntött, hogy gyorsan feloldja az amúgy is „sikertelen” blokádot, amelynek végső soron nem sikerült megtörnie a szigetországot (Asseburg & Henkel, 2021).

2019-ben Izrael, Egyiptom és Ciprus egy energia *hub*-ot formált, amelynek célja a Kelet-Mediterráneum gázkészleteinek kiaknázása, cseppfolyósítása és az Európai Unió irányában való exportálása a tervezett *EastMed* gázvezetéken keresztül. A 2022. év kezdete azonban még ennél is látványosabb közeledést hozott néhány ország viszonylatában. Törökország részben az orosz-ukrán háború, részben a török gazdaság válsága következtében nyitott Izrael felé, ami nem utolsósorban lehetővé teszi az előbbieken említett kelet-mediterráneumi gázmezők készleteinek Európába való eljuttatását. Ankara továbbá normalizálta a viszonyát Szaúd-Arábiával, a két állam között a szaúdi-amerikai újságíró, Jamal Khashoggi meggyilkolása óta rendkívül feszült viszony alakult ki (Aydintasbas, 2022). Mindemellett a 2021-ben megválasztott iráni elnök, Raisi közel-keleti útja során felkereste 2022 májusában Ománt, amely a GCC államok között általában semleges politikát folytat. Ezt megelőzően februárban pedig Raisi Dohában járt, ahol Irán kétoldalú megállapodást kötött Katar Állammal. Az iráni külügyminiszter pedig ugyancsak májusban az Egyesült Arab Emírségekben járt, augusztusban pedig bejelentették, hogy az ország nagykövete hat év után először visszatér Teheránba, hogy elfoglalja állomáshelyét. Az iráni vezetés hangot adott abbéli szándékának, hogy a közel-keleti állam tovább folytassa a Szaúd-Arábiával folyó ún. párbeszédet, amelyben az iraki kormány nyújtott segítséget. A 2022 májusában tartott bagdadi találkozó az ötödik iráni-szaúdi találkozó volt a sorban.

Továbbá 2022 márciusában nem kis meglepetésre a szíriai elnök, Bassar al-Asad Abu-Dzabiba látogatott, ami a közel-keleti állam térségbe való reintegrálódásának egyik jele. Sokan sokféleképpen értékelik a fenti folyamatokat. A *Foreign Policy* újságírója, Steven A. Cook annak a véleményének ad hangot, hogy a magasrangú diplomáciai látogatások nem egy átfogó béke kezdetét, hanem a rivalizálás más szintjét jelentik, amelyet nem fegyverekkel vívnak meg. Jelen tanulmánynak a központi kérdése, hogy hogyan jellemezhető a regionális rend, milyen irányban alakulnak át a meglévő szövetségi rendszerek?

## 2. A külső szereplők

A közel-keleti régióra a térségben található államok függetlenségének elnyerése óta a külső hatalmak különféle szintű penetrációja, befolyása jellemző. A hidegháború után formálódott ún. új világrend során négy külső hatalom alkotta és alkotja ma is a MENA<sup>2</sup> térség külső feltételrendszerét:

2 A MENA (Middle East and North Africa régiója) 19 közel-keleti és észak-afrikai országot foglal magában.

1. Az Egyesült Államok; 2. az Európai Unió; 3. Kína és 4. Oroszország. Az elmúlt két-három évben India is egyre fontosabb térségbeli szereplővé vált, azonban a kapcsolatok mélységét tekintve még nem éri el az előbb említett négy aktor szintjét.

A külső feltételrendszer kapcsán az elmúlt évtized jelentős átrendeződést hozott. Az 1990-es években az Egyesült Államok hegemon szerepet töltött be a MENA térségben, vagyis a politikai és gazdasági erőviszonyok alakulására döntő hatást gyakorolt. A 2000-es évektől kezdve, de különösen Obama elnök Ázsia felé való fordulás (*Pivot to Asia*) külpolitikai programjának meghirdetésétől a MENA térség jelentősége fokozatosan csökkent az Egyesült Államok külpolitikájában, és a térséggel kapcsolatos percepciót nagyrészt meghatározta a Xi Jinping elnök által 2013-ban meghirdetett Övezet és Út (*Belt and Road Initiative*, továbbiakban BRI). Ennek a változásnak az is előfeltétele volt, hogy az Egyesült Államoknak a közel-keleti szénhidrogén készletektől való függése radikálisan lecsökkent, így mára az összes olajimport 12-13%-a érkezik a térségből.

Az amerikai figyelem elterelődéseként előálló posztamerikai Közel-Kelet egy olyan térség, ahol az Egyesült Államok már nem az egyetlen, hanem az egyik külső szereplő, amely alakítja a folyamatokat. Tévedés lenne azt állítani, hogy az Egyesült Államok teljesen hátat fordított volna a MENA térségnek, hiszen számos érdek köti ahhoz – így pl. Izrael biztonságának szavatolása, a Perzsa-öböl szabad hajózhatósága, vagy a terrorizmus-ellenes fellépés, illetve Irán visszaszorítása olyan érdekek, amelyek miatt Washington időnként akár katonai akcióra is képes (lásd 2020 januárjában a bagdadi repülőtér melletti katonai beavatkozást az Iráni Iszlám Forradalmi Gárda Kuds Brigádjának vezetője, Qasem Soleimani ellen).

A Trump adminisztráció az *offshore balancing* külpolitikai alapelveire építve egy közel-keleti biztonsági architektúrát (*Middle East Security Architecture, MESA*) kívánt építeni, amelynek egy meghatározó eleme a 2020-ban megkötött Ábrahám-megállapodások. Ennek következménye, hogy az Egyesült Államok fő térségbeli szövetségesét, Izrael Államot érintő egzisztenciális veszély megszűnt, amiben a hivatalosan soha fel nem vállalt izraeli nukleáris védőernyő is szerepet játszik. A négy állammal (Egyesült Arab Emírségek, Bahrein, Marokkó és Szudán) megkötött normalizációs megállapodásokat kiegészíti az Egyesült Államok, Izrael, India és az Egyesült Arab Emírségek legújabb politikai együttműködése, amelyet a szakirodalom Quad 2.0-nak ír le, és amelynek Washington nézőpontjából Kína ellensúlyozásában lehet szerepe (Siddiq, 2021).

Washington visszavonulásának több következménye is van. Az egyik, hogy a térség másik három külső szereplője nem köteleződik el olyan mértékben, mint az Egyesült Államok. A térségben nincs olyan külső aktor, amely hajlandó és képes lenne a MENA régió biztonságát szavatolni, ebből kiindulva pedig a Közel-Kelet egy „harci zónaként” (*battle zone*) írható le, ahol nemcsak a négy hatalom, hanem a regionális államok is rivalizálnak egymással. A Közel-Kelet ilyen értelemben egy „biztonsági csapdába” került, amelyben a regionális hatalmak gyakran a külső szereplők penetrációját felhasználva versengenek egymással (Shafae & Golmohammadi, 2022). Más szavakkal leírva a MENA térséget egyfajta „kompetitív multipolaritás” jellemzi, amelyben a versengés zéró-összegű játék formájában ölt testet (Kausch, 2014).

Az Európai Unió a korábbi évtizedekben az Egyesült Államok Közel-Kelet politikáját követte, azonosult a célokkal. Az EU mint szervezet nem rendelkezik egységes Közel-Kelet politikával, hiszen a Szomszédsgpolitika déli dimenziója (*European Neighborhood Policy*) csak a Mediterráneum államaira vonatkozik. Brüsszel külön mechanizmust épített ki az EU-GCC kapcsolatokra, illetve a 2016-ban elfogadott EU Globális Stratégiája, valamint az Unió a Mediterráneumért nevű szervezet emelhető ki. Az EU a mediterrán térségben egyszerre normatív szereplő és reálpolitikai aktor. Az előbbi értelmében az Európai Unió a demokrácia és emberi jogok értékei mentén szemléli a térséget, míg az utóbbi elsősorban a biztonságiasítás szemüvegén keresztül. A 2015-ös menekültválság és az orosz-ukrán háború nyomán előállt energiaválság szempontjából is kiemelt geopolitikai jelentősége van a térségnek. A Trump adminisztráció alatt a MENA térség vonatkozásában az EU és az Egyesült Államok érdekei divergáltak egymástól, mint például az iráni nukleáris megállapodás megítélése vagy Izrael kérdése vonatkozásában. Az EU egyre inkább artikulálta érdekeit a térséggel kapcsolatban, ugyanakkor a 2022 februárjában kirobbant orosz-ukrán háború a figyelmet részben elvonta a MENA régió elől. A kivételnek az energiainport lehetséges diverzifikálása számít, ahol a kelet-mediterráneumi gázmezők kiaknázása és az EU területére való eljuttatása hosszú idő óta lehetőségként jelentkezik. Az Európai Unió egyes tagállamai sokszor eltérő véleménnyel vannak bizonyos térségbeli kérdések – mint az izraeli-palesztin kérdés – kapcsán, ami nehezíti az egységes fellépést (Colombo & Soler i Lecha, 2021).

Oroszország egyes vélemények szerint „astratégikus” (*astrategic*) és hatalmának fitogtatása (*power projection*) végett avatkozik be elsősorban olyan országokban, amelyek az Egyesült Államok szemében lator államok (pl. Irán vagy Szíria). Oroszország a mai napig számos térségbeli államnak (Irán, Szíria, Algéria) jelentős fegyverszállítója, de például a köztudottan az amerikai fegyverekre építkező Egyiptom is Moszkva felé fordult. A második legnagyobb orosz fegyverexport 2017-2021 között Egyiptomba érkezett. Oroszország 2015 óta meghatározó katonai szereplője a szíriai folyamatoknak a katonai beavatkozással. Oroszország a rövid távú politikai-gazdasági hasznok kiaknázásában érdekelt, ugyanakkor nem rendelkezik hosszú távra szóló stratégiával (Stepanova, 2016).

Kérdéses, hogy az orosz-ukrán háború hogyan érintette Oroszország közel-keleti szerepvállalását? A MENA térség államai számára Oroszország továbbra is fontos külső szereplő, így annak a washingtoni nyomásnak, hogy ítéljék el Moszkva egyoldalú ukrajnai katonai akcióját az ENSZ szavazás keretében többnyire nem voltak hajlandók engedni. Például az Egyesült Arab Emírségek az ENSZ Biztonsági Tanácsának nem állandó tagjaként tartózkodott egy olyan határozattervezetnél, amely Oroszország elítéléséről szólt volna. Elemzők szerint ennek hátterében az a diplomáciai „alku” állt, hogy cserében Moszkva támogatta, hogy a hűti felkelőket terrorista csoportnak minősítse a világszervezet (Wehrey, 2022). Egyes regionális szereplők – mint Izrael vagy Törökország – közvetítő szerepet próbáltak betölteni, és egyes nyilatkozataikban kiálltak Ukrajna szuverenitása mellett. Bizonyos esetekben ez a feszültségek növekedéséhez is vezetett, mint például az orosz-izraeli viszonyban, amelynek keretében a Zsidó Ügynökség tevékenységét korlátozni kezdték Oroszországban. Az öböl-államokkal ugyanakkor Oroszország továbbra is jó kapcsolatokat ápol, elég csak utalni arra, hogy hiába kérte Biden szaúdi látogatásán az uralkodót az olajtermelés fokozására, Rijád Moszkvát

val közösen a termelés csökkentése, így az olajár szinten tartása mellett döntött. Így azon nyugati szándékok, hogy az orosz gazdaságot az energiaexport megfűzésén keresztül lehetetlenítsék el nem váltak be.

Kína mint negyedik külső szereplő – különösen a 2013-ban meghirdetett BRI szárazföldi és tengeri útvonalának építésével terjesztette ki növekvő befolyását a térségre. A szárazföldi út egyik meghatározó csomópontja geopolitikailag Irán, ahol a Kínai Népköztársaság regionálisan (Indiával) és globálisan (az Egyesült Államokkal) került összeütközésbe. Kína szemben az Egyesült Államokkal gazdaságilag közvetlenül függ a közel-keleti olajkészletektől. Bár Kínát elsősorban gazdasági szereplőként szokták definiálni, szerepvállalásának mértéke messze túlmutat a pusztán kereskedelmi kapcsolatokon. Kína szemszögéből öt állam kiemelkedő jelentőségű, amit a kapcsolatok legmagasabb szintjét jelző átfogó stratégiai partnerségi megállapodás fémjel: Algéria (2014), Egyiptom (2014), Irán (2016), Szaúd-Arábia (2016) és az Egyesült Arab Emírségek (2018) (Fulton, 2019).

Mivel Kína számára kulcsfontosságú a Hormuzi-szoros szabad átjárhatóságának, továbbá a Vörös-tenger bejáratának, a Bab al-Mandeb szabad hajózhatóságának a kérdése, Kína aktivitása az elmúlt években különösen megnőtt a tengeri útvonalak mentén, ami kikötők és támaszpontok építésében ölt testet. Kína Mindebből következően sem tekinthető elsősorban gazdasági szereplőnek a térségben (Blanchard, 2021).

A jelenleg kialakulóban lévő új világrend új folyamatokat jelöl ki a térségben. Vannak bizonyos kérdések, amelyekben a négy külső szereplő képes érdekeiket összeegyeztetve közösen cselekedni. Ilyennek tekinthető például az Iszlám Állam 2014 és 2019 közötti visszaszorítása Irakban és Szíriában, amelyben fizikailag egyedül Kína nem vállalt szerepet. Kínának természetesen érdeke fűződött az Iszlám Állam eliminálásához, ugyanakkor katonai képességei nem tették lehetővé, hogy távol Kelet-Ázsiától egy olyan katonai konfliktusba bocsátkozzon, amely egy másik állam területén folyik. Még ha az Oroszország által támogatott Wagner csoport néha összeütközött Szíriában közvetlenül is a jelenlévő amerikai katonákkal, az Iszlám Állammal szembeni hadműveletekben volt koordináció.

Az Egyesült Államoknak a térségtől való fokozatos távolodása alkalmazkodásra kényszeríti Washington szövetségeseit. Az arab-izraeli normalizáció felgyorsulásának egyik oka, hogy az Egyesült Államok „magára hagyta” a szövetségeseit, amely percepciót megerősített a 2021. nyarán történt afganisztáni kivonulás és a tálib rezsim visszatérése. Más elemzők arra is utalnak, hogy a nyugati világ nem hagyott más lehetőséget a térség államai számára, minthogy Ázsia felé forduljanak, ez nemcsak az amerikai fokozatos kivonulásnak, hanem Ázsia felemelkedésének is köszönhető. A Közel-Kelet, azon belül az Öböl-menti Együttműködési Tanács „ázsianizálódik”, amelyet az élénkülő gazdasági kapcsolatok jól jellemeznek (Fulton, 2022).

Az egyes regionális szereplők általában valamelyik külső szereplőt, vagy esetenként többet is felhasználnak érdekérvényesítésre. Például Netanyahu miniszterelnök az Egyesült Államokban több beszédet is tartott az iráni nukleáris veszély felnagyítása végett. A közel-keleti regionális rendet a fentiekből következően instabilitás, a rend hiánya jellemzi.



### 3. A regionális rend jellegzetességei a MENA térségben

Az elmúlt évtizedben a MENA térség politikai, gazdasági erőviszonyaiban a Perzsa-öböl térsége meghatározó geopolitikai súlyt tölt be, vagyis a régió „gulfizálódott” (*gulfization*) (Yossef, 2020). Mindez azt jelenti, hogy a Közel-Kelet politikai kérdéseit az Öböl-államok tematizálják, és meghatározó befolyást gyakorolnak – többek között – az olyan regionális szervezetekre is, mint az Arab Államok Ligája. Ebből következően a Maghreb térsége mind inkább a szub-szaharai Afrika felé orientálódik, némiképpen átrajzolva a tágabb MENA régió megszokott konvencionális határait. Továbbá olyan megoldatlan konfliktusok, amelyeknek a Közel-Keleten meghatározó súlya volt – pl. palesztin kérdés – háttérbe szorulnak, és ehelyett más típusú rivalizálás (pl. iráni-szaúdi ellentét) kerül előtérbe.

Mehran Kamrava (2018) két csoportba sorolja a MENA államait aszerint, hogy elfogadják-e a fennálló, ugyanakkor éppen átalakulásban lévő, az Egyesült Államok korábbi hegemoniájára épülő rendet. Az ún. status quo államok a regionális rend fenntartásában, a revizionista országok pedig annak felbomlásában érdekeltek. Kamrava négy országot említ meghatározó regionális szereplőnek: Szaúd-Arábiát, Törökországot, Iránt és Izraelt (Kamrava, 2018). Ehhez más szerzők hozzá szokták tenni Egyiptomot, és esetleg az Egyesült Arab Emírségeket, valamint Katart attól függően, hogy milyen fogalmi keretből indulunk ki. Továbbá vannak olyan szerzők, akik két szereplőre szűkítik a két tábor – Szaúd-Arábiára és Iránra – amely rivalizálást F. Gregory Gause korábbi cikkében a térség „új hidegháborújaként” nevezett (Gause, 2014). Kamrava a középhatalmak és a gyenge államok fogalmát és szerepét is definiálja az alábbi – a cikke alapján – készített táblázat formájában.

1. táblázat: A MENA térség államai a regionális rendben

MENA térség országai	Regionális hatalmak	Középhatalmak	Gyenge államok
Status quo államok	Szaúd-Arábia, Izrael	UAE, Egyiptom, Jordánia	Jemen, Szíria, Irak, Líbia
Revizionista hatalmak	Törökország, Irán	Algéria, Katar	

Mehran Kamrava (2018) alapján saját szerkesztés.

Fontos látni, hogy Kamrava elemzése nem szövetségi rendszerekről beszél, vagyis nem arról van szó, hogy Törökország és Irán együtt szeretnék a jelenlegi rendet felbomlasztani, hanem az egyes államoknak a regionális rendben betöltött pozícióját jelöli. A gyenge államoknak vagy más néven államvákuum országoknak – mint Jemen, Szíria, Irak és Líbia külön szakirodalma van, különösen hogy a külső szereplők és a regionális hatalmak hogyan gyakorolnak befolyást a nem állami szereplőkön keresztül (Gaub, 2017).

A szövetségi rendszerekkel kapcsolatban kétféle megközelítés létezik a szakértők körében. Az egyik álláspont szerint léteznek – többé-kevésbé állandó partnerségek, ugyanis az egyes államok érdekei

nem változnak gyorsan. A másik nézőpont azonban éppen az átalakuló világrendből, a gyors változásokból kiindulva annak ad hangot, hogy a szövetségi rendszerek „cseppfolyósak”, a világpolitika rendkívül gyors adaptációt, és ad hoc irányváltást vált ki az egyes államokból, amelynek példája a török külpolitika ideje, 2022-es irányváltása lehet (Soler i Lecha, 2017). A tanulmány bevezető részében felsorolt diplomáciai események éppen az utóbbit támasztják alá, a MENA térségben a külső környezet és a belső viszonyok gyakori változása miatt az egyes országoknak gyakori külpolitikai irányváltásra van szüksége.

Philipp O. Amour (2020) szerint a biztonsági tényezőket figyelembe véve négy „szövetségről” beszélhetünk a térségben az alábbiak szerint.

2. táblázat: Szövetségi rendszerek a Közel-Keleten

Szövetségek	Meghatározó államok	A szövetség tagjai	Külső támogatók
Konzervatív mérsékelt országok tömbje	Szaúd-Arábia, Egyesült Arab Emírségek	Egyiptom, Bahrein stb.	Egyesült Államok
Konzervatív „ellenállás frontja”	Irán	Hezbollah, Hamas, Szíria	Oroszország
Mérsékelt ellenállás	Törökország, Katar	Egyiptom (2012-2013), Tunézia (2011-2014)	Oroszország/USA
Mérsékelt államok szövetsége	Izrael	Az első blokkban szereplő államok	USA/Oroszország

Amour (2020, p. 408) alapján kisebb módosításokkal, saját szerkesztés.

1. Az ún. konzervatív mérsékelt (arab) országok tömbje Szaúd-Arábia vezetése alatt áll, és az iráni expanziót, valamint az iráni nukleáris programot veszélyforrásnak tartja. Érdeklődik abban, hogy Washington, mint külső szereplőt maga mellé állítsa Irán elszigetelésének kérdésében. Az Egyesült Arab Emírségek, mint regionális hatalom azért is emelkedik ki, mert az elmúlt években a szaúdiaktól is távolságot tartó önálló, aktív külpolitikát folytat. A korábbiakban említett Ábrahám-megállapodásnak Abú Dhabi részese, szemben Szaúd-Arábiával, amely továbbra is tartja magát a palesztin kérdés elsődlegességéhez, és a 2002-ben elfogadott ún. arab béketervhez.
2. Az ún. ellenállás frontja, az Izraellel szembeni közel-keleti szövetséget jelöli, amely Irán irányítása alatt áll. A szakirodalom nem egy esetben ún. síita félholdként írja le Irán térségbeli expanzióját, amely elsősorban a síita kisebbségeket célozza meg, azonban a kérdéssel óvatosan kell bánni, hiszen elsősorban az első tömb retorikájában jelenik meg a kifejezés, kimondottan Irán-ellenes éllel. A síita félholdat mint veszélyt II. Abdallah jordán király a 2003-as iraki beavatkozással kapcsolatban fogalmazta meg arra utalva, hogy Szaddám Huszein rendszerének felbomlása Teherán befolyásának növekedéséhez vezethet az arab államban. Tegyük hozzá, hogy az uralkodó véleménye nem volt alaptalan, hiszen az iraki rendszer napjainkig nagyon erőteljes iráni hatás alatt áll. Irán azonban nemcsak síita szer-

vezetekkel, hanem reálpolitikai alapon szunnita szervezetekkel is kapcsolatban áll. Ilyenek tekinthető a Hamas, amellyel a közös alapot az Izraellel való szembenállás adja.

3. A térségben különösen a 2017-es szaúdi-katari diplomáciai válság/szakítás következtében Törökország és Katar között alakult ki szorosabb együttműködés, amely – többek között – a mérsékelt iszlamista mozgalmak támogatásában öltött testet. Katar ad otthont a Muszlim Testvériség globális hálózata vezetőinek, mint a nemrégiben elhunyt Yusuf al-Qaradawi sejknek, aki az elmúlt évtizedben – különösen az arab tavasz kezdetén – jelentős véleményformáló szerepet töltött be. Törökország pedig a puha hatalmiságának, és térségbeli reputációjának növelése céljából az iszlamista mozgalmak, az „iszlám ügy” támogatójává vált. A szövetségnek természetes résztvevői olyan kormányok, mint például Mohamed Morsi elnök Egyiptomban (2012-2013), vagy az al-Nahda Párt és vezetői Tunéziában. A szövetség számos gazdasági beruházást eszközölt, és olyan államokban is aktív, mint Líbia, ahol a Tripoliban működő egységkormányt támogatta (lásd Törökország 2019-es katonai beavatkozása Líbiában).
4. A *negyedik szövetséget* az Izrael és a vele egy platformra helyezkedő államok alkotják. Valójában – jelen sorok írójának véleménye szerint – ez nem alkot önálló szövetségi rendszert, ugyanis számos kérdésben az első, ún. mérsékelt arab államok csoportjába sorolható. A szaúdi-izraeli kapcsolatok az Irán-ellenességen, az Egyesült Államok mint külső támogatásán, és nem utolsósorban az iszlamista mozgalmak térnyeréséhez való ellenséges hozzáálláson alapulnak.

## 4. A 2019-es eszkaláció a Közel-Keleten

A fentiekben ismertetett három-négy tömb államai között abból adódóan, hogy jelenleg nincs a regionális rendet fenntartani képes és hajlandó külső szereplő, állandó rivalizálás alakul ki, a rendszer instabilnak tekinthető. A 2011-ben kezdődő arab tavasz jelentette valójában azt a folyamatot, amely lehetőséget adott – különösen a gyenge államokban – a regionális szövetségek befolyásának növelésére. A négy szövetség eltérő érdekekkel szemlélte az eseményeket, és a folyamatok alakításának igényével lépett fel. A mérsékelt arab országok tömbje az iszlamista mozgalmak visszaszorításában volt érdekelt, és az ún. *status quo* fenntartásában (lásd Kamrava megközelítését). Az ún. szaúdi tömb a kormányok támogatásában volt érdekelt, szemben az iráni szövetséggel, amely pedig a nem állami szereplők, állam alatti katonai milíciák szervezésével érvényesítette befolyását.

Az arab tavasz magával hozott egyfajta regionális átrendeződést, amelynek haszonélvezője a gyenge államokban egyértelműen az ellenállás tömbje, vagyis Irán lett. Az az Irán, amellyel az Iszlám Állam jelentette fenyegetés és Teherán ellenállási képessége révén az Obama adminisztráció, pontosabb a P5+1 megkötötte az ún. nukleáris megállapodás 2015-ben, és ezzel reintegrálta a térségbe az addig lator államként bélyegzett perzsa államot. Irán jelentőségét – többek között – az adja, hogy kezdetben egyedüli szárazföldi aktorként vette fel a harcot az Iszlám Állammal szemben Irakban és részben Szíriában is. Az ellenállás frontja, és különösen Irán jelentős mértékben megerősítette pozícióit a Közel-Keleten. A négy ún. államvákuummal érintett országból háromban (Irak, Jemen és

Szíria) az iráni befolyás mérhetően növekedett. Szíriában az Aszad-rezsim pozíciójának megerősödése, Irakban a síita milíciák szerepe, és Jemenben pedig a húti lázadók helyzetének relatív javulása azt a percepciót erősítette a mérsékelt arab országokban, hogy Teherán tudatosan regionális ambíciókra tör, ami hátrányosan érintheti a regionális rendet.

A 2018-2019-es évek a két szövetség közötti konfliktus szempontjából jelentős változást, az eszkaláció időszakát hozták el. Ennek egyik oka a Trump elnök által meghirdetett maximális nyomás stratégia, amelynek keretében Washington politikai értelemben a nukleáris megállapodásból való „kilépését” kezdeményezte és korábban feloldott szankciók újra bevezetését 2018 augusztusában. Trump kimondott célja volt, hogy megerősítse az Irán-ellenes koalíciót, amelyben az Ábrahám-megállapodások is szerepet játszottak az amerikai elképzelések szerint. Az Egyesült Államok gazdaságilag is megpróbálta térdre kényszeríteni Iránt az olajexport leállításán és a másodlagos szankciók rendszerének bevezetésén keresztül. Washington azon államokat is szankciókkal sújtotta, amelyek kereskedelmet folytatnak Iránnal, átmenetileg 6 hónapra néhány ország mentességet kapott. Trump elnöknek az volt a legfőbb problémája a nukleáris megállapodással, hogy az érdemben nem szolgálja az Egyesült Államok érdekeit, például az amerikai cégek nem részesülhettek a nyitás előnyeiből. Továbbá a megállapodás nem érintett néhány Washington szempontjából kulcsfontosságú területet, mint például Irán regionális expanziója, amelyek nem egy esetben érdekütközést okoznak. Közben Washington humanitárius szempontból kritikával illeti a szaúdi rezsim 2015-ös jemeni intervencióját, ugyanakkor nem szeretné előmozdítani Irán térnyerését a Vörös-tenger bejáratánál, a Bab el-Mandebnél (Rezaei, 2019).

2019-ben ráadásul egy újabb közel-keleti tüntetéshullám bontakozott ki az arab államokban, amelyet közkeletű néven arab tavasz 2.0-nak szoktak nevezni. Washington különösen nehezményezte, hogy az Irán befolyása alatt álló csoportok az iraki tüntetőket az Egyesült Államok ellen uszították, és 2019-ben Bagdadban az amerikai nagykövetség épületébe is betörték. Ugyanezen évben amerikai katonákat öltek meg a Kata'ib Hezbollah alakulatai, amely kihívásokra Washington korlátozott választ adott. 2020 januárjában a bagdadi repülőtér mellett egy amerikai akció keretében életét vesztette a Hashd al-Shaabi milíciák egyik vezetője Abu Mahdi al-Muhandis, valamint Qasem Soleimani az Iráni Iszlám Forradalmi Gárda Kuds Brigádjának parancsnoka, egyes vélemények szerint Ali Khamenei legfőbb vezető után Irán második legfontosabb embere. A két állam közötti eszkalációhoz hozzájárult az is, hogy Irán „véletlenül” lelőtte a Teherán-Kijev polgári járatot teljesítő ukrán gépet, amelyen 176 fő vesztette életét.

A Trump adminisztrációnak azonban minden igyekezete ellenére sem sikerült az iráni gazdaságot térdre kényszeríteni, hiszen ahogy Ali Khamenei Legfőbb Vezető fogalmazott, az ország hozzászokott a szankciókhoz, ún. rezisztens gazdasági szerkezet alakult ki. Az olajexport a jelenlegi adatok szerint 800.000-1,4 millió hordó/nap mennyiségben továbbra is eljutnak a világcipacra, részben Kína, Venezuela és az Egyesült Arab Emírségek a felvásárló, az utóbbi valószínűsíthetően reexportálja ázsiai országok felé (EIA, 2022). Az iráni gazdaság növekedését a pandémia mellett a szankciók is jelentős mértékben visszafogták 2019 után. A Trump-féle stratégiának azonban azt a célt sem sikerült megvalósítani, hogy Irán regionális pozíciói gyengüljenek. A 2019-es iraki tünteté-

sek ugyanakkor egyszerre Irán-ellenes és Amerika-ellenes színezetet is kaptak. A helyi mindennapi gazdasági-szociális problémákat Teheránnak sem sikerült megoldani. Irakban a 2021-es parlamenti választások eredményeként ismételtén Irán-barát kormány alakult.

2019-ben kiéleződött a viszony Irán és Szaúd-Arábia között is, ugyanis szeptemberben dróntámadás ért olajlétesítményeket a monarchiában. Rijád Teheránt vádolta az infrastruktúrában bekövetkezett károkért. A szaúdi olajexport hónapokra visszaesett, és annak sebezhetősége is tudatosodott. A 2019-es esemény az iráni-szaúdi eszkaláció csúcspontjának tekinthető, amelynek előzményei a 2010-es évek közepére vezethetők vissza.

Az Iránnal való közvetlenebb konfrontáció a Perzsa-öböl térségében is bekövetkezett. Rendszeressé váltak különféle drónok lelövése, továbbá egymás hajóinak feltartóztatása, ami a Hormuzi-szoros szabad hajózhatóságának hiányát veti fel. Ez utóbbi kérdés különösen fontos az Egyesült Államok számára is. Továbbá Szíriában 2019-ben előfordult, hogy izraeli repülőgépek iráni katonákat támadtak meg, az iráni csapatmozgás Szíriában egyre inkább megközelítette az izraeli határt. A kérdésben végül Oroszország lépett fel közvetítőként, az orosz mediáció vezetett a csapatok szétválasztásához a határ mentén. 2019-et követően mindkét oldal részéről deeszkalációs intézkedésekre került sor, ugyanis semelyik szövetségnek, és semelyik félnek sem volt érdeke egy közvetlen háborús konfliktusba sodródni (Ahmedian, 2021).

2019-ben a Törökország vezette blokk is konfliktusba került a mérsékelt arab országokkal a líbiai konfliktus keretében, ahol Ankara a tripoli bázisú kormány oldalán avatkozott be Haftar csapataival szemben. A Wagner csoport a Haftar-féle erőket támogatta, azonban nincs egyértelmű orosz elköteleződés az egyik vagy a másik oldal irányába. A líbiai konfliktus kiéleződésében szerepet kapott az Izrael-Görögország-Ciprus között formálódó energiaügyi együttműködés, amelyet kívülről a mérsékelt arab államok támogattak.

Az egyes szövetségek közötti rivalizálás kiterjedt egy új területre, a Vörös-tenger térségére is, ahol a Báb el-Mandeb és a Szezi-csatorna közötti tengeri út biztosítása nemcsak a regionális, hanem a globális érdekek középpontjába emelte a térséget. Dzsibutiban például az Egyesült Államok, Franciaország, Olaszország, Szaúd-Arábia, Kína és Japán is rendelkezik katonai létesítményekkel. Törökország és Katar a szudáni Szuákin kikötő építési munkálatait finanszírozza (Vertin, 2019).

## 5. A normalizáció lehetősége, avagy konfliktus más eszközökkel?

Az elmúlt két-három esztendőben a pandémia, az orosz-ukrán háború felgyorsította a világrend átalakulását, amely a MENA államai számára új lehetőségeket, de egyben kihívásokat is tartogatott. Három olyan területet emelhetünk ki, ahol megfigyelhető a normalizáció a Közel-Keleten:

1. A kelet-mediterráneumi gázmezők kérdése;
2. Törökország változó szerepe;
3. Ábrahám-egyezmények.

1. A lehetőségek között említhetjük a kelet-mediterráneumi gázmezők kiaknázásának kérdését, amely kezdetben Törökország kihagyása, valamint a ciprusi kérdés következtében komoly politikai feszültséget okozott, majd együttműködés forrásává vált. A kelet-mediterráneumi térségben jelenleg tudásunk szerint 2400 milliárd köbméter gázkészlet áll rendelkezésre, a legnagyobb gázmezővel (Zohr) Egyiptom rendelkezik, majd Izrael és Ciprus gázmezői követik (Badarin & Schumacher, 2022, p. 417). 2019-ben született meg az ún. Eastmed gázvezetéknek a terve, a közel 1900 kilométer hosszúságú vezeték elszállítaná a gázt az Európai Unió területére. Az Eastmed vezeték tervét a Trump adminisztráció politikai értelemben véve támogatta kezdetben, Törökország és Oroszország azonban kevésbé. Az energiaügyi együttműködést kvázi megerősítette a 2020 szeptemberében megkötött Ábrahám megállapodások, amelyek eredményeként Izrael részben integrálódott a térségbe. 2022 elején Washington elsősorban környezetvédelmi okokra hivatkozva megvonta a politikai támogatását az Eastmed projektől. Az időközben kirobbant orosz-ukrán háború azonban Törökországot is irányváltásra késztette, illetve az Európai Unió növekvő lehetőséget látott a gázimport diverzifikálásában. A 2021-ben elfogadott európai klímavédelmi egyezmény a dekarbonizáció jelölte meg, mint egyik meghatározó fenntarthatósági kritérium, így az Eastmed vezeték megvalósítása pénzügyi szempontból sem térülne meg a várakozások szerint. Azonban, ha a gázt nem vezetékkel, akkor cseppfolyósítva lehet eljuttatni, ehhez azonban cseppfolyósító kapacításra van szükség. Egyiptom két ilyen infrastruktúrával rendelkezik: a Damietta és az Idku. Az izraeli gázexport egyik előfeltétele, hogy először Egyiptomban szállítva cseppfolyósítsák a gázt, amely további együttműködésre ösztönözte a térség államait, így – többek között – Izrael és Jordánia között is született egyezmény (valójában a két állam között 2014-ben született meg a szerződés, amelynek keretében Izrael gázt értékesít Jordánia felé). 2022 nyarán az Egyesült Államok közvetített Izrael Állam és Libanon között, amelynek eredményeként novemberben létrejött egy megállapodás, amelynek keretében a két közel-keleti állam elosztotta egymás között a két határon lévő gázmező kitermelésének jogait. Mindez nem jelenti a két állam között teljeskörű normalizációt, ugyanakkor közös érdek fűződik a bevételek növeléséhez. A Kelet-Mediterráneum kapcsán túlértékelték az Európai Unió várakozásokat, 2022 júniusában Brüsszel Egyiptommal és



Izraellel kötött háromoldalú megállapodást a gáztermelés és gázexport fokozása végett. Jelen sorok írója szerint még ha újabb készleteket is találnak több évig tarthat a gázexport felfuttatása, és kérdéses, hogy hogyan lehet a törökországi gázvezetékhez csatlakozni. Ha ez a kérdések megoldódnak, akkor is az orosz gázimport kevesebb mint 10%-a származhat jelenlegi tudásunk alapján a térségből.

2. Részben az orosz-ukrán háború következtében Törökország megújította Közel-Kelet politikáját, amelynek két markáns eleme a Szaúd-Arábiához és Izraelhez fűződő viszony normalizálása. Ennek hátterében számos tényező húzódik meg, amelyek közül is kell emelni a török gazdaság válságát 2022. elején, amely jelentős inflációval (októberben 85,5%-os az egyéves ráta), továbbá energiaválsággal (az év elején Irán leállította technikai okokra hivatkozva a gázellátást, amely vállalatok bezárásához vezetett). Az orosz-ukrán háború veszélyeket, ugyanakkor egyben lehetőségeket is teremtett Ankara számára, az utóbbiak vonatkozásában különösen a közvetítő szerep emelhető ki, amely Törökország regionális ambícióira utal (Aydintasbas, 2022). 2022 szeptemberében 14 év óta először találkozott az izraeli miniszterelnök és a török elnök, amely tárgyalásra az ENSZ Közgyűlésének hátterében került sor. Törökország számára kevésbé volt kifizetődő az a politika, amely a palesztin „kártyára” építette fel az arab világban való esetleges népszerűség növelését. Ebben az is szerepet játszott, hogy ahogy a korábbiakban megfogalmaztuk a palesztin kérdés már nem tekinthető a legfontosabb regionális kérdésnek. Törökország Szaúd-Arábiával való kapcsolatában elsősorban a kereskedelmi kapcsolatok helyreállítását tartja Ankara a legfontosabbnak, hiszen az említett Khashoggi-ügy óta a királyság bojkottálja a török áruk vásárlását (Cook, 2022). A török fejlesztő állam számára pedig a 2010-es évek elején fontos volt, hogy a török áruk számára „piacot” találjanak, az arab olajmonarchiák fontosak voltak. A török-szaúdi kapcsolatok normalizációja összefüggésben van az Ábrahám-megállapodásokkal is, és ezen keresztül a kelet-mediterráneumi gázmezőkhöz való hozzáféréshez is.
3. Az Ábrahám megállapodások 2020 szeptemberében születtek meg Izrael és az Egyesült Arab Emírségek, valamint Izrael és Bahrein között, majd a későbbiekben a Zsidó Állam Szudánnal és Marokkóval is aláírt hasonló tartalmú egyezményt. Az Ábrahám megállapodások közül a legmélyebb kapcsolatok az elmúlt két esztendőben az Egyesült Arab Emírségekkel alakultak ki, 2022 májusában a két állam minden idők legnagyobb kereskedelmi megállapodását kötötte 10 milliárd dollár értékben, amely az elkövetkező öt esztendőre jelöli ki az irányokat. A kapcsolatok mögött nemcsak a feltételezett iráni nukleáris program, hanem a korábbiakban ismertetett külső feltételrendszer változása (poszt-amerikai Közel-Kelet), illetve az olyan területeken való együttműködés, mint a védelmi ipar és technológia, turizmus, a high-tech és egyéb tudásintenzív iparágak hatalmas potenciált jelentenek. Az Ábrahám megállapodásokat azonban túlértékelní sem szabad, hiszen a térség egyik évtizedek óta fennálló konfliktusa, mint a palesztin kérdés talán messzebb került a kétállamos megoldástól, mint valaha.

## 6. Összegzés

A tanulmányból megállapíthatjuk, hogy a szövetségi rendszerek kevésbé stabilak, a külső feltételrendszer gyors változása (poszt-amerikai Közel-Kelet, orosz-ukrán háború), valamint a regionális szereplők közötti átrendeződés következtében a MENA térség államai inkább ad hoc jellegű együttműködésekre kötnek. A térségben a 2019-es esztendő az amerikai-iráni eszkaláció csúcspontjának tekinthető, a rákövetkező évek viszonylag „csendesebb” időszakot hoztak, amelyben pozitív együttműködésekre is láthatunk példákat. Ilyennek tekinthető – többek között – az Ábrahám-egyezmények vagy a kelet-mediterráneumi gázkészletek kiaknázása kapcsán indult együttműködés. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a térség megoldatlan konfliktusai, mint az iráni nukleáris válság, a palesztin kérdés, a jemeni konfliktus, a líbiai konfliktus, vagy a szíriai kérdés megszűnt volna létezni. Ugyan a térség legnagyobb törésvonala, az iráni-szaúdi rivalizálás is éppen nyugvóponton van, ugyanakkor a két állam közötti mélyebb konfliktus esetleges kialakulását a külső szereplők magatartása is befolyásolja.



## Felhasznált Irodalom

- Ahmedian, H. (2021). Iran and the New Geopolitics of the Middle East: in search of Equilibrium. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23(3), 458-472.
- Amour, P. O. (2020). Regional Rivalries and Security Alliances in the Gulf Region and the Middle East. In Amour, P. (eds) *The Regional Order in the Gulf Region and the Middle East*. (pp. 407-434). Palgrave Macmillan, Cham. [https://doi.org/10.1007/978-3-030-45465-4\\_14](https://doi.org/10.1007/978-3-030-45465-4_14)
- Asseburg, M. & Henkel, S. C. (2021). Normalisation and Realignment in the Middle East. A New, Conflict-Prone Regional System Takes Shape. *SWP Comment*, 2021/C 45. Stiftung Wissenschaft und Politik. <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2021C45/>
- Aydintasbas, A. (2022). Hedge politics: Turkey's search for balance in the Middle East. *Policy Brief*, July 2022, European Council on Foreign Relations. <https://ecfr.eu/publication/hedge-politics-turkeys-search-for-balance-in-the-middle-east/>
- Badarin, E. & Schumacher, T. (2022). The Eastern Mediterranean Energy Bonanza: A Piece in the Regional and Global Geopolitical Puzzle, and the Role of the European Union. *Comparative Southeast European Studies*, 70(3), 414-438.
- Blanchard, J. M. F. (2021). China's MSRI in Africa and the Middle East: Political Economic Realities Continue to Shape Results and Ramifications. In Blanchard, J. M. F. (eds) *China's Maritime Silk Road Initiative, Africa, and the Middle East*. Palgrave Studies in Asia-Pacific Political Economy. (pp. 1-51). Palgrave Macmillan, Singapore. [https://doi.org/10.1007/978-981-33-4013-8\\_1](https://doi.org/10.1007/978-981-33-4013-8_1)
- Colombo, S. & Soler i Lecha, E. (2021). Europe and the 'New' Middle East. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*. 23(3), 403-422.
- Cook, S. A. (2022. május 6). The Middle East's Kumbaya Moment Won't Last. *Argument, Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2022/05/06/erdogan-saudi-arabia-visit-turkey-iran-uae-relations-diplomacy/>
- Cook, S. A. (2022). *Why Turkey is Resetting Relations with Saudi Arabia*. Brief. Council on Foreign Relations. <https://www.cfr.org/in-brief/why-turkey-resetting-relations-saudi-arabia>
- EIA (2022). *Country Analysis Executive Summary: Iran*. US Energy Information Administration. [https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries\\_long/Iran/pdf/iran\\_exe.pdf](https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Iran/pdf/iran_exe.pdf)
- Fulton, J. (2019). China's Changing Role in the Middle East. *Atlantic Council*, Rafiq Hariri Center for the Middle East. [https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2019/06/Chinas\\_Changing\\_Role\\_in\\_the\\_Middle\\_East.pdf](https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2019/06/Chinas_Changing_Role_in_the_Middle_East.pdf)
- Fulton, J. (2022). *GCC and the Asianization of Asia* Emirates Policy Center, Abu Dhabi. <https://epc.ae/en/details/brief/gcc-and-the-asianization-of-asia>
- Gaub, F. (2017). State Vacuums and Non-State Actors in the Middle East and North Africa. In Kamel Lorenzo (ed.): *The Frailty of Authority. Borders, Non-State Actors, and Power Vacuums in a Changing Middle East*. (pp. 51-66). Rome: Edizioni Nuova Cultura, IAI.
- Gause, F. G. (2014). *Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War*. Brookings Institute, Report. <https://www.brookings.edu/research/beyond-sectarianism-the-new-middle-east-cold-war/>
- Kamrava, M. (2018). Multipolarity and Instability in the Middle East. *Orbis*, 62(4), 598-616.
- Kausch, K. (2014). Competitive Multipolarity in the Middle East. Istituto Affari Internazionali, *IAI Working Papers 14*. <https://www.files.ethz.ch/isn/183837/iaiw1410.pdf>
- Rezaei, F. (2019). *Iran's Foreign Policy After the Nuclear Agreement. Politics of Normalizers and Traditionalists*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Shafaei, S. M. M. & Golmohammadi, V. (2022). The Regional-Supremacy Trap: Disorder in the Middle East. *Middle East Policy*, 29, 61-73.
- Sidiqqa, A. (2021. november 5). Quad 2.0: Why the US, UAE, India and Israel have joined forces? *Middle East Eye*, <https://www.middleeasteye.net/opinion/us-uae-israel-india-quad-20-aligned-why>
- Soler i Lecha, E. (2017). Liquid Alliances in the Middle East. CIDOB, *Notes Internacionales* 169. [https://www.cidob.org/en/publications/publication\\_series/notes\\_internacionales/n1\\_169/liquid\\_alliances\\_in\\_the\\_middle\\_east](https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/notes_internacionales/n1_169/liquid_alliances_in_the_middle_east)
- Stepanova, E. (2016). Russia in the Middle East: Back to a „Grand Strategy” – or Enforcing Multilateralism? *Politique Étrangère*, 2, 1-14.
- Vertin, Z. (2019. június). *Red Sea Rivalries: The Gulf, the Horn, and the New Geopolitics of the Red Sea*. Brookings Doha Center, . <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2019/06/Red-Sea-Rivalries.-The-Gulf-The-Horn-and-the-New-Geopolitics-of-the-Red-Sea-English-pdf.pdf>
- Wehrey, F. (2022). *The Impact of Russia's Invasion of Ukraine in the Middle East and North Africa*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/2022/05/19/impact-of-russia-s-invasion-of-ukraine-in-middle-east-and-north-africa-pub-87163>
- Yossef, A. (2020). Gulfization of the Middle East Security Complex: The Arab Spring's Systemic Change. In Amour, P. (eds) *The Regional Order in the Gulf Region and the Middle East*. Palgrave Macmillan, Cham. [https://doi.org/10.1007/978-3-030-45465-4\\_3](https://doi.org/10.1007/978-3-030-45465-4_3)